

İSLAM'IN DOĞUŞU VE SERMAYE ⁽¹⁾

Yazan: Mahmood IBRAHİM

Çev: Doç. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL⁽²⁾

Mekke'nin ekonomik gelişmesi, bütün kurumlarının destekleyebileceği sınırdan daha ötelere ulaşmıştı. Sermayeye sahip olmaya dayalı bir toplumun ortaya çıkışı, tedrici olarak kabile bağlarını zayıflatmıştı. Mekke'nin kabileyle desteklenen yapısı, artık yeni sosyal çevrede canlılık arz etmiyordu. Sermayenin gelişimi, bu temayülü hızlandırmış ve sosyal, siyasi ve ekonomik yapı şekil ve nitelik olarak değişikliğe uğratılmıştır.

Bu dengesizlik kendiliğinden sürekli olarak meydana gelen ve topluma, özellikle de tâcir-kabile liderlerine, ki bunlar sosyal şiddetten veya sosyal düzenin tamamen çökmesinden en çok zararlı çıkacak kimselerdi, birçok tehdit arzeden sosyal çatışmada açık olarak kendisini göstermiştir. İşte bu ortamda Hz. Muhammed, tek başına, kendisine vahiy gelen bir fert, toplumunun problemlerini açık ve etkili bir şekilde dile getiren ve zamanla, Mekkeli tüccarın gelişmesini zorlaştıran sosyal, siyasi ve ekonomik problemlerle ilgili kurumsal bir çerçeveye sahip yeni bir dini tesis eden bir peygamber olarak ortaya çıkmıştır. Bu problemlerin çözümünde Hz. Muhammed'in açık ve etkili ifadesini bünyesinde taşıyan İslâm, toplumun acil ihtiyaçları ile ilgili yeni bir ideolojik ve kurumsal yapı haline gelmiş; toplumu, gerçekte "mucize" olarak telakki edilebilecek bir noktaya getirmiştir.

Hz. Muhammed'in, içinde yaşadığı tüccar nitelikli topluma yaptığı katkılarının analizi, O'nun mesajının dini önemini inkar etmek şeklinde anlaşılmalıdır. Şüphesiz, Hz. Muhammed'in taraftarlarının çoğu, O'nun öğretileriyle manevi olarak harekete geçirilmiş ve ilahi vahiyden haber alan bir

(1) Mahmood Ibrahim'in, *Merchant Capital and Islam* (Austin: University of Texas Press, 1990) isimli kitabının 75-98 sayfaları arasında bulunan "Merchant Capital and the Rise of Islam" başlıklı bölümün tercümesidir. Burada öncelikle iki noktaya işaret etmek istiyoruz. Yazar, Merchant Capital'den ne kastettiğini şu şekilde belirtmiştir: "Merchant Capital sermayenin, sadece karşılıklı mal değişiminden ortaya çıkan bölümüdür. . . Mekke açısından ise ayrıca tüccarın servet ve zenginliklerini, kendi çıkarları için sosyal ilişkileri ve hadiselerin gidişatını etkilemek üzere harekete geçirdikleri siyasi güç anlamına da gelmektedir." (s. 5) İkinci olarak metinde geçen "Merchant Capital" tabirini sadece "sermaye" şeklinde tercüme ettik.

(2) S. Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

peygamber olarak Hz. Muhammed, çağdaşlarının tasarladıkları düşünceleri kavrayabilmiştir. Burada şunu ifade edebiliriz ki, dini uygulamalarla sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler arasında daima organik bir bağ var olmuştur. Bununla beraber, müslüman olsun veya olmasın, hiç bir ilk dönem İslâm tarihçisi, İslâm'ın tüccar bir toplumda geliştiğini inkar edemez. Ve yine şu hususu da ifade edebiliriz ki; bu toplum, refahını tehdit eden birçok problemle karşı karşıya bulunuyordu ve bu problemlerin hepsi dini karakterli değildi. Bu nedenle çare ve çözümler, dini bir çerçeve dahilinde olsalar da, tarihi süreç açısından ele alınmalıdır. Bundan dolayı İslâm'ın sağladığı kurumsal yapı tıpkı ilâf, hums, ittifaklar ve diğer uygulamaların incelendiği gibi, Mekkelilerin kurum yapısıyla olan tecrübeleri ışığında ele alınacaktır. Her ne kadar İslâm'ın ticari nitelikli geçmişi çoğu kimse tarafından biliniyorsa da, İslâm'ın tüccar ve sermayelerinin istekleri ile ilgisi şu ana kadar yeterince ayrıntılı olarak ele alınmamıştır.

Tarihi süreç ve İslâm'ın gerektirdiği metodolijik beşeri kaynağına ait bazı hususlar, İslâm'ın değişmez ilahi bir mesaj olarak verildiğine inananlar tarafından hoş karşılanmayabilir. Halbuki İslâm'ın doğuşunun ve Hz. Muhammed'in getirdiği mesajın muhtevasının tarihi bir çerçeve içinde analizi, hiç bir şekilde bu mesajın geçerliliğini ve dini muhtevasını inkar etmek değildir. Her ne kadar Kur'an'da, bütün çağlarla ilgili pek çok beyan bulunuyorsa da, ilk müslümanların da çok iyi bildiği gibi, pek çoğunun özel durumlarda ve belirli bir toplumda vahyedildikleri de aynı şekilde doğrudur. (Meselâ bkz. Esbâbü'n-Nüzûl).

İslâm'daki hac, zekat ve namaz gibi ibadetlerin çoğu Hz. Muhammed'den önceki bir çok ümmet tarafından tatbik edildiği için herhangi bir kimse, Hz. Muhammed'in sadece bu ibadetleri putperest yapılarından çıkarıp, ilahi bir te'yit ve tasdikle, farklı bir yapıya koyduğunu söyleyebilir. İşte burada tarihi bir süreklilik söz konusudur. Çünkü Hz. Muhammed, bunu seleflerinin ortaya koyduklarının üzerine bina etmiştir. İlahi tasdik, bu kurumları yeniden canlandırmış ve tekrar güçlenerek gelişmelerine yol açmıştır. Bu nedenle bu tartışma için önem kazanan husus, Hz. Muhammed tarafından devam ettirilen kurum yapısının seyri ve önceki ümmetlerin uygulamalarına yaptığı ilavedir. Bu sebeple bu bölümde, Hz. Muhammed'in sunduğu veya İslâm'ın bünyesine adapte ettiği fikir ve kurumların önemini açıklığa kavuşturmak maksadıyla, İslâm'ın doğuşunun hemen öncesinde Mekke'deki kurumsal ortam incelenecektir. Bu inceleme üç bölüme ayrılmıştır: 1. Mekke'nin kurumsal yapısı nasıl ve neden çöktü, 2. Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine'deki faaliyeti ve 3. Mekke ve Arabistan'daki zaferi. Tekrar ifade edelim ki, İslâm burada bir ibadetler ve inançlar manzumesi olan bir din olarak değil (bu

türden pek çok çalışma bulunmaktadır), esas olarak, M. VII. yy. başlarında Mekkeli tüccarın karşı karşıya kaldığı ve sermayenin gelişmesiyle ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik taleplerle İslâm'ın ideolojik ve kurumsal yapısının bağlantısı açısından ele alınacaktır.

İSLÂM'IN KURUMSAL ORTAMI

Mekkeli tüccar ve kurumlarına sürekli olarak, sermaye yoğunluğundan kaynaklanan şartlar meydan okumuştur. En belirgin meydan okumaya, sosyal yapıları maruz kalmıştır. Zira Mekke nüfusu, homojen bir toplum olmaktan çıkmıştı; aslında hiç bir zaman da olmamıştır. Kusay zamanında, hakimiyetlerini kaybederek Mekke'nin sosyal yapısıyla kaynaşmış pek çok kabile kolu vardı. Kabile dayanışması, tıpkı sosyal yapının kurumsal temeli gibi, Kureyş'in, hakim kabile olmasına elverişli bir şekilde, tüccarın ve sermayelerinin talepleri sonucunda zayıflayıp yok oldu. Neticede Kureyş, birbiriyle rekabet eden birçok gruba bölündü. Kollektif ve işbirlikçi liderlikleri, kabile liderleri arasında rekabete ve tek bir kabile liderinin temsil ettiği hakim bir grupta siyasi ve ekonomik gücün toplanmasına yol açmıştır. Buna ilave olarak kabile dayanışması, sosyal ve ekonomik olarak farklılaşmış insanların dışarıdan sürekli bir şekilde kabile içerisine gelişi ile daha da çok zayıflamıştır. Fakir olan veya kendi kabilelerinin dışına çıkmaya zorlanan insanlar, hiç bir kabile koruması olmaksızın Mekke'ye geldiler. Mekke'de bu insanlar Mustad'afün (kimsesiz ve zayıf insanlar) olarak biliniyordu. Sosyal olarak zayıf insanlardı, zira hiç bir kabile destekleri olmadığı gibi, maruz kalabilecekleri kötü muameleden onları koruyacak kimse de yoktu. Çoğu kere köle veya en iyi şartta mevlâ statüsünde idiler. Hz. Muhammed'in taraftarları arasında bazı kabile liderlerinin zulmüne en çok maruz kalan, bu gruptu.

Bu nedenle Mekke'nin içinde bulunduğu konum, bir kabile liderinin otoritesi altındaki kabile dayanışmasına yardımcı olacak bir durumda değildi. Sosyal yapılanma ve sosyal ilişkilerin bir temeli olarak bu bağ, sürekli bir şekilde fert ve ferdin servet ve güce sahip oluş esası üzerine kurulan ilişkilere yol açmaya başladı. Mesela Mustad'afün, kabile bağları esasına göre kabile liderine veya kabilenin tümüne bağlanmamıştır. Buna karşılık bağlılıkları, servete sahip oluş esasına göre şartları belirlenen güç ilişkilerine dayalıydı. Sosyal yönden zengin ve fakirin kesin çizgilerle ayrıldığı marjinal bir kitle olarak statüleri iyileşmiş olsa da, bir kabile yapısına uyum sağlayamamışlardır. Sermayenin sürekli gelişimi ve insanların Mekke içlerine doğru devamlı gelişleriyle bu marjinal nüfus artmış ve gözle görülür bir şekilde tacir-kabile liderinin otoritesini sınırlandırmıştır. Çünkü bu liderin yetki ve otoritesi kabile

dışı gerekçeler geliştirmedeği sürece bu kitleye ulaşmamıştır.

Kabile dayanışmasının ve kabile liderinin otoritesinin çöküşüne yardım eden tek faktör bu değildi. Bizzat kabile içindeki tabakalaşma, buna destekçi olmuştur. Kabile içinde servetin dağılımını sağlamak üzere öncelikle Sadaka⁽³⁾ geliştirildi. Fakat bu dağıtımla hiç bir şekilde kabilenin tamamını eşit oranda servet sahibi yapmak hedeflenmemiştir. Servet, birkaç tacir-kabile liderinin elinde toplandıkça, kabile içindeki tabakalaşma Mekke'de gittikçe artmıştır.

Sermayenin ve kabile bağlarının birbirine zıt talepleri karşısında - ki birisi servetin yığılmasını, diğeri ise hiç değilse Sadaka şeklinde dağıtılmasını istiyordu - tüccar, öyle anlaşıyor ki, kendi ferdi çıkarlarını korumak üzere inhisar (tekel) uygulamasını seçmiştir. Böyle bir seçimle tacirler, sosyal ahenk ve aile bağlarını zedeleme pahasına daha çok servet ve mal biriktirmeyi tercih ettiler. Bunun, özellikle kıtlık zamanlarında yiyecek maddelerinin ihtikarı (karaborsacılık) uygulamasından daha güzel bir delili olamaz⁽⁴⁾. Bu arada üretken olmayan bir harcama şekli olarak bizzat Sadaka, kabilenin buna bağımlı kısmı büyümeye devam ederse, tüccarın harcamalarını kısıtlayabilirdi.

Kabile dayanışmasının çöküşü Hz. Muhammed'in Mekkelilere karşı mücadelesiyle bağlantılı olan iki hadiseyle örneklenebilir. Birinci hadise, M. 618 yılında Hz. Muhammed'in soyu (Benû Hâşim'e) karşı gerçekleştirilen sosyal ve ekonomik boykottur. O dönemde Hz. Muhammed, birkaç senedir açık olarak İslâm'ı tebliğ ediyordu ve birkaç kabileden orta halli zengin ve fakir fertleri etrafında toplayabilmişti. Mekkeliler kabile liderleri, Hz. Muhammed'i mevcut düzenle uzlaştırmak için defalarca yaptıkları teşebbüslerde başarısız oldular. Onu mal ve makam ile iknaya çalıştılar; fakat o kendisinin peygamberliğini tanımlarında ısrar etti. Mekkeliler Hz. Peygamber'i, peygamber olarak kabul etmede yatan otorite ve güç kaybından korkarak peygamberliğini reddettiler ve bir uzlaşmaya varılamadı. Bazı liderler, idareleri altında olup da İslâm'ı kabul eden kendi mustad'afûnuna işkence dahi yaptılar.

Bununla beraber Hz. Muhammed, tebliğe devam etti ve yeni taraftarlar elde etti. Bunun karşılığında muhalifleri, Hz. Muhammed'in kabilesi olan Benû Hâşim'e karşı bir boykot başlattılar. Ebû Cehil önderliğinde birçok kabile

(3) Sadaka burada geniş anlamıyla kullanılmıştır. (Çev.)

(4) Ebu'l-Velid Muhammed el-Ezrakî, Ahbâru Mekke, Yay. F. Wüstenfeld, 1857, s. 363; İmam Malik, Muvatta, Yay. A. R. Amrûsh, Beyrut, 1971, s. 451. Kıtlıkla ilgili kaynaklar İbn Habib el-Bağdadi, Kitabu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş, Yay. M. Khorshid, Hydarabad, 1965, ss. 37, 103, 124, 166, 167, 263, 424; Aynı yazar, Kitabu'l-Muhabber, Yay. I. Lichetensadter, Beyrut, 1943, s. 164; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Yay. Abdüsselam M. Harun, Kahire, 1974, I, 113; Ahmed ibn Yahya el-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, Yay. M. Hamidullah, Kahire, 1959, I, 58, 60, 101.

lideri, bir toplantıda şu karara vardılar: "Benû Hâşim'in üyelerinden kız alınıp verilmeyecek, hiçbir şey satılmayacak ve satın alınmayacak." Alınan kararları ihtiva eden belge, Kâbe'nin duvarına asıldı ve Hz. Muhammed'in kabilesi, kendi mahallelerinde toplumdaki soyutlanmanın güçlüğüne katlanmaya mecbur bırakıldı⁽⁵⁾.

Bu önlem, İslâm'ın yayılışını durdurmada başarılı olamadı. Zira müslümanların hepsi Benû Hâşim'den değildi ve bu nedenle boykot onları etkilemedi. Aslında Benû Hâşim'in tamamı da müslüman değildi. Hz. Muhammed'in amcası Ebû Leheb boykota katılmış ve yeğenin en şiddetli muhalifi olacak kadar ileri gitmiştir. Boykot başarısız olmaya mahkumdu. Çünkü kabile esasına dayalı olmayan sosyal bir harekete, kabile esasına dayalı bir cevap niteliğindedir. Boykotu teşvik edenler uygulamada başarısız olduktan sonra boykot kaldırıldı⁽⁶⁾.

Kabile liderlerinin, kabile mensuplarına karşı gösterdikleri geleneksel sorumluluğun zayıflamasına, bu konudaki ikinci örneği teşkil eden Ebû Leheb'in faaliyetleri delildir. Boykot gerçekleştirdiği zaman Ebû Leheb, Benû Hâşim'in lideri değildi. Bu nedenle boykota katılmasının arkasında şahsi çıkarlar vardı. Bununla beraber Ebû Tâlib'in ölümünden hemen sonra Benû Hâşim'in başkanı oldu. İslâm'ı benimsememesine rağmen kabile sorumluluğunu yerine getirmeyi sürdüren Ebû Tâlib'in aksine Ebû Leheb, geleneksel rolünü gözardı edip, Hz. Muhammed'i korumadı. Kabile liderlerinden herhangi bir koruma görmeyen Hz. Muhammed, Mekke'yi terketmek ve Benû Nevfel'den Mut'im b. Adiy'in koruması altında tekrar Mekke'ye girmek zorunda kaldı⁽⁷⁾.

Bu nedenle sosyal bir birim ve kurum olarak kabile, sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleyen diğer kurumlarda olduğu gibi, bozulma işaretleri gösterdi. Mekke'nin sahip olduğu servet ve zenginliğin kaynağı olan Harem, özellikle adalet ve ticaret ruhunu doğrudan ihlal eden birçok hadisenin de ortaya koyduğu gibi, daha az etkili gözükte. Bu temayülün tehlikesini farkedenden Abdullah

(5) Boykot iki veya üç sene sürmüştür: İbn Hişâm, es-Sire, II, 17-18; Muhammed ibn Cerir et-Taberî, Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk, Yay. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1970, II, 336, 342; W. M. Watt, Muhammad at Medina, Oxford: Oxford University Press, 1956, ss. 121-122.

(6) et-Taberî, Târih, II, 343-346; İbn Hişâm, es-Sire, II, 44, 47-48.

(7) Hz. Muhammed Mekke'ye geri dönerken, Uzza'nın bulunduğu Nahle'de durmuş ve namaz kılmıştır: et-Taberî, Târih, II, 346. Hz. Peygamber Mekke'ye girmek için Ahnes b. Şüreyh'in himayesini istemiş, ancak o razı olmamıştır. Çünkü kendisi Mekke'de halif (müttefik) idi. (s. 347) Mekke'ye özellikle Habeş'den geri gelen müslümanlar, bir Mekkelinin himayesine girmek zorundaydılar ve aynı zamanda konumları da pek güçlü değildi.

b. Cüd'an, "şayet hoşlanılmayan hareketler devam ederse, Mekkelilerin başına büyük bir felaket gelecektir" sözleriyle bunu ifade etmiştir. Bu, Harem'in özellikle hac mevsiminde tacir-hacıları celbetmedeki etkisini kaybettiği anlamına gelmekle beraber, hoşlanılmayan bu hareketler Harem'in mukaddesliğini zedeleyeceği gibi, tüccar da güç kaybedecekti.

Harem'e, diğer şekillerle ve bizzat Hz. Muhammed tarafından meydan okunmuştur. Bunlardan birincisi Muhillûn olup, bunlar Harem'in, en azından Mekke Harem'inin ifade ettiği hüküm ve yasakları hiçe saymaya devam ediyordu. Aynı zamanda diğer kabilelerin aksine Mekke'nin genel yapısıyla bütünleşmemişti. Hz. Muhammed, Medine'ye hicretten iki sene sonra Mekke'nin Harem'ine meydan okudu. Taif ile Mekke arasında ve Uzza putunun bulunduğu Nahle mevkiinde Mekkeli bir kervanın yolunu kesmek üzere bir askeri birlik gönderdi. Kanın döküldüğü bu seriyye, mukaddes bir ay ve mukaddes bir yerde gerçekleşti. Müslümanlar kervanı ele geçirmekte başarılı oldular. Medineli müslümanlar gibi Kureyş de, bu açık ihlalle ciddi olarak ilgilenmekteydiler. Aşağıda belirtileceği gibi, Kur'an'ın bir ayeti (Bakara 2: 217), bu seriyyeyi haklı gösterinceye kadar Mekkeli kurumların, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği kurumlara karşı çıkamayacağı açıklık kazanmamıştır.

İlâfa gelince, ilk olarak ortaya çıkışından bu tarafa yaklaşık bir asır geçmişti. İlâf, Mekkeli tüccarın bağlantılarını genişletmede ve bir uluslararası pazarlar ağı kurmalarını sağlamada kesinlikle yardımcı olmuştu. Fakat hala kabile esasına göre idi ve kabilelerin hepsi Mekke'nin etkisi altında değildi. Ancak, şüphesiz Mekke'nin ticari organizasyonları genişlemeye ve özellikle Ficâr Savaşı'ndan sonra sermaye yayılmaya devam etti. Mekke'nin başarısı milli güçlerin yeni şekillerde düzenlenmesi sonucunu doğurdu ve dış ilişkilerini etkiledi. Fakat bu değişiklikleri sağlayacak; Ebrehe'nin başarısızlığından ortaya çıkan Hums⁽⁸⁾ müessesesi gibi hiçbir hazır kurum bulunmamaktaydı. İlâf, M. VII. yüzyıla girildiği bir dönemden oldukça az kompleks olan farklı bir dönemin ilgi ve menfaatlerini temsil etmektedir.

Aynı ifade daha da ciddi noksanlıkları olan müttefik edinme uygulaması için de kullanılabilir. İttifaklar kabileler veya fertleri arasında yapılabildi.

(8) Bu, Kureyşlilerin kendilerini diğer kabilelerden üstün sayarak ihdas ettikleri bir kurumdur. "Buna göre humslar, Hac için Mekke'ye gelen kabilelerin ihramlı oldukları sırada çökelek, kızarmış ve yanmış herhangi bir şey yememelerini, yün çadırlara girmemelerini, ancak deriden çadırlar altında korunmalarnı isterlerdi. Hatta daha da ileri giderek "hac ve umre maksadıyla" mukaddes bölgenin dışından gelenlere, bu bölgeden mukaddes bölgeye getirdikleri yemekleri yememelerini ve tavaflarını ancak humuslardan aldıkları elbiseselerle yapmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bu elbiseler elde edilmediği zaman Kâbe'nin çıplak tavaf edilmesini emretmişlerdir." (M. Ali Kapar, Hz. Muhammed'in Müşniklerle Münasebeti, İstanbul, 1987, s. 35. (Çev)

İttifakların oluşturulmasıyla her ne kadar bazı engeller giderilmişse de, yenileri de ortaya çıkarılmıştır. Mekke'nin, Arabistan'ın geri kalan kısmıyla geniş olarak ilişki içine girmesi karşısında ittifakların teşekkülü, Mekkelilerin, özellikle ticari menfaatlarını daha ileriye götürme konusunda sıkıntılı ve yavaş bir yol şekline dönüşmüştür.

Servetin dağılımıyla ilgili kurumlar, özellikle zengin ile fakir arasındaki uçurum gittikçe genişlediği için muhafaza edilmemiştir. Özellikle yiyecek temini ile ilgili uygulama çok kötü durumdaydı. Vec Vadisi üzerindeki iddiasında başarı sağlamasından sonra Mekke, toprak üzerindeki çok geniş yatırımlarına rağmen, daima gıda maddeleri ithalatçısı durumundaydı. Gıda maddesi teminindeki sıkıntı, Taif'te daha fazla toprak elde edilmesinden sonra da devam etmiştir. Tüccar kabile lideri, servetinin bir kısmını, (akrabalık bağları ile kuvvetlendirilmiş) Sadaka şeklinde daha fakir kabile üyelerine vermekle yükümlüydü. Diğer taraftan Rifâde ile, başlangıçta hacılara yiyecek temini amaçlanmıştı. Böylece bu türden yiyecek dağıtım uygulamaları, ya mevsimlik olup bütün yıl Mekke'de bulunan ihtiyaç sahiplerine yiyecek sağlayamıyordu; ya da akrabalık esasına dayalı olup, sosyal olarak sınırlı bir dağıtımdı. Yiyecek dağıtımındaki dengesizlik, Benû Leys örneğinde olduğu gibi, sosyal şiddetle sonuçlandığı için tüccar, fakirlerin ihtiyaçlarını hiçe sayamazdı. Bu nedenle tüccar kabile lideri, kendi sermayesi ile sermayesini kendi tekeli altında bulundurma durumunda kabilesinin doğal olarak zarar göreceği, birbirine zıt talepleriyle karşı karşıya bulunuyordu. Sadaka ve Rifâde, muhtemelen Mekke yapı olarak daha az heterojen, çeşitli ve nüfusa sahip iken geliştirilmiş veya benimsenmiştir. Servetin dağıtılması ve sosyal şiddetin yatıştırılması sisteminin birer parçaları olarak Sadaka, Rifâde ve Sikâye M. VII. asra girilirken, Mekke'nin oldukça farklılaşmış yapısı içerisinde artık canlılığını koruyamamıştır.

Bu nedenle İslâm'ın doğuşu öncesinde Mekke'nin durumu, kabile esasına dayalı kurumsal yapının genel bir çöküşü ile karakterize edilmiştir. Bu çöküş, Mekke'nin sosyal, ekonomik, dini ve siyasi hayatını etkilemiştir. Watt'ın, "mürüvve idealleri" yani kabile ideolojisinin çöküşü iddiası, İslâm'ın doğuşunun nedenini izah etmektedir⁽⁹⁾. Fakat bu çöküş, görüldüğü gibi, daha önemli bir değişimin, toplumun yapı ve niteiliğindeki değişimin işareti idi. Bu değişim ve geçiş, yeni idealler gerektiriyordu. Bu nedenle İslâm'ın hemen öncesinde Mekke, değişikliğin sadece gerekli olmadığı, aynı zamanda toplumun birçok

(9) Bkz. Watt, *Muhammad at Mecca*, Oxford: Oxford University Press, 1953, ss. 20 vd; Aynı yazar, "Social and Economic Aspects in the Rise of Islam", *Islamic Quarterly* I (1954), ss. 90-103; Aynı yazar, "Ideal Factors in the Origin of Islam", *Islamic Quarterly* 2 (1955), ss. 161-174.

ferdi tarafından hararetle arandığı uygun bir ortam idi. İşte bunlar, bir Peygamber tarafından yönetilen yeni bir hareketin en önemli kısmını, öz ve esasını meydana getirmiştir.

HZ. MUHAMMED MEKKE'DE

Hz. Muhammed, Mekke tarihinin çok kritik bir döneminde dünyaya geldi. Doğumu, İslâmi gelenekte daima Fil Yılı olarak gösterilir. Daha önce gördüğümüz gibi, Ebrehe'nin başarısız saldırısı kaydedilmiştir. Son zamanlarda batılı ilim adamları, Ebrehe'nin saldırısının tam tarihi hakkında görüş birliğine varamamışlar, hattâ bazıları Hz. Muhammed'in doğum tarihi konusunda dahi şüphe ve endişe etmişlerdir. Ancak İslâmi kaynaklarda Hz. Muhammed'in doğumunu Fil yılında göstermekle, O'nu belirli bir tarihi zamana yerleştirmek kastedilmemiş, aksine Mekke ve Kureyş'in tarihini değiştiren iki tarihi ve parlak hadiseyi birbiriyle bağlamak amaçlanmıştır. Daha önemlisi bu iki olay, tek bir kaynak yani Allah tarafından meydan getirilmiştir. İlahi rahmetiyle Allah, Mekkelileri Ebrehe'nin elinde ölmekten kurtarmış ve Kureyş'i kurtarma iradesini gerçekleştirmek üzere Hz. Muhammed'i dünyaya getirmiştir. Aslında 105. sûrenin tefsirleri, Hz. Muhammed'in, Ebrehe'nin yenilgisinden iki sene sonra doğduğunu söylemektedir. Bu durumda Hz. Muhammed'in doğumu, sosyalleşme sürecinin ilk yıllarındaki şartları değerlendirmek açısından, Mekke'nin değişen şartları içinde ele alınmalıdır.

Hz. Muhammed, Hâşim ve Zühre soyundan olan Abdullah ve Amine'den dünyaya geldi. Mekke tarihinin en kritik dönemlerinden, tüccarın otoritesini komşu bölgelerde hakim kılmaya başladığı bir dönemde yetişti. Benû Ümeyye ve Mekke'nin servet ve gücü, bir bütün olarak gelişmişti. Benû Hâşim, daha önceden sahip olduğu gücün bir kısmını tedrici olarak kaybetmiştir. Bununla beraber daha önce de gördüğümüz gibi, idareci konumundaki tüccarın önemli bir kısmını oluşturuyorlardı. M. VII. yüzyıla girilirken, Ebû Leheb'den başka, Hz. Muhammed'in bir diğer amcası Abbas da başarılı bir tacir görünümü vermektedir. Buna karşılık Abdullah fakir idi. İlk çocuğunu göremeden, evinden uzakta bir yerde öldü. Âmine, Hz. Muhammed altı yaşında iken öldü. Yetim Hz. Muhammed, önce büyükbabası tarafından, sonra da sekiz yaşından itibaren, amcası Ebû Tâlib tarafından bakılıp büyütüldü⁽¹⁰⁾.

Bütün bu durumlarda Hz. Muhammed'in çevresindekiler, sermayenin gelişiminden etkilenmiştir. Hz. Muhammed, yirmi beş yaşına gelinceye kadar

(10) Hz. Muhammed'le ilgili çalışmalar için bkz. Watt, Muhammad at Mecca ve Muhammad at Medina; Maxime Rodinson, Muhammad, Çev. Ann Carter, New York: Vintage Press, 1974; Martin Lings, Muhammad, New York: Inner Tradations International, 1983; İbn Hişâm, es-Sîre, İngilizce tercümesi Alfred Guillaume, The Life of Muhammad, London: Oxford University Press, 1955.

ticârette yatırım yapabilecek yeterli sermayeye sahip değildi ve bu nedenle diğer tüccarın hizmetinde bulundu. Bunlardan birisi Hz. Hatice idi. Hatice, Hz. Muhammed'in karakter ve vasıflarından etkilenmişti. Daha sonra evlilik teklifinde bulundu ve Hz. Muhammed kabul etti. Bundan sonraki onbeş sene süresince Hz. Muhammedin maddi şartları geniş oranda iyileşti. Fakat hala O, Mekke'deki şartlardan memnun değildi. Geçim zorluğunun sorumluluğundan kurtulan Hz. Muhammed, Mekke yakınındaki Hira'da tehannüfe başladı⁽¹¹⁾.

Hz. Muhammed kariyerine kırk yaşında bir peygamber olarak başlamıştır. Kur'ân sûreleri, O'nun Mekke'deki işlerin gidişatından hoşnutsuzluğu ile doludur. Mekkelilerden özellikle fakirler, yetimler ve bütün zayıflar ile yardıma muhtaç olanlarla sosyal ilişkilerinde mutedil olmaları istenmiştir. Servet "bu dünyanın tadı ve lezzeti" olabilirdi. Ancak toplumun oldukça geniş bir bölümünün mahrumiyetine dayalı bir servet ve zenginlik, fert, Allah huzurunda hesap vermeye çağırıldığında anlamsız ve boş bir şey olabilirdi. Bu tür bir mahrumiyet, biraz önce işaret edidiği gibi, ekonomik olarak sağlıklı değildi. Zengin ve fakir arasında genişleyen uçurum, sadece sosyal bir gerginlik oluşturmakla kalmamış, ayrıca tüccarın, servetlerinden daha fazlasını ellerinden çıkarmalarını gerektirmiştir. Tüccardan, aşırı bir şekilde mal biriktirmeleri değil, dağıtmak suretiyle daha fazla hareketli hale getirmeleri istenmiştir. Ebû Leheb sûresinin 3. ayetinde şöyle denilmektedir: "Malı ve kazandığı (kıyamet gününde) ona hiç fayda vermeyecek. " 102. sûrede ise şu noktaya işaret edilmektedir: "Çokluk sizi oyaladı, öyleki mezarlara kadar gittiniz. " Bu dönemde Hz. Muhammed, her ne kadar, daha çok zekat olarak işaret edilen Sadaka dışında diğer mal dağıtım vasıtalarını belirtmemişse de, burada şu nokta önemlidir: O, bu konudaki zorunluluğu, Allah huzurundaki kişisel sorumluluk üzerine tesis etmiş ve bu şekilde de servetin dağılımı gereğini, geleneksel kabilevi sorumluluktan ayrı olarak, dini sorumluluk alanına yerleştirmiştir.

MONOTEİZM (TEK TANRICILIK) VE NEBEVÎ OTORİTE

Hz. Muhammed, gizli davetten kısa bir süre sonra açıktan, Mekkelilerin mevcut inanç ve uygulamalarına karşı çıkmaya başladı. Muhalefetleri karşısında, ilk tebliğ ettiği mesajın dini muhtevasını geliştirmeye koyuldu. Burada en önemli konu, otorite idi. Kabile liderleri, otoritelerini kabilesel geleneklere ve sermayelerinin güçlenmesiyle geliştirdikleri güç üzerine kurmuşlardı. Sermayelerinin güçlü oluşu, kendilerine, çıkarlarını savunan daha çok taraftarı harekete geçirme fırsatını verdi. Sermayelerinin gelişmesi, geleneksel ahlaki

(11) Mekke'de putlara tapmayan diğer insanlar da vardı: el-Bağdadi, el-Münemmak, ss. 176-178. Hz. Muhammed'in Hz. Hatice ile ilişkisinde Hira'daki tahannüfün önemi için bkz. Leila Ahmad, "Woman and the Advent of Islam", Signs 2 (1986), 665-691.

otoritelerini zayıflatmak ve zaman zaman da etkisiz hale getirmek suretiyle, kabilelerine değişik şekiller vermiştir. Bundan da öte, Mekke'de tek bir liderin ortaya çıkması, kabilevi geleneğin bağları dışındaki siyasi sürecin bir sonucu oldu.

Bu otoriteyi yerleştirme süreci, birbirine rakip ekonomik çıkarlarla bağlantılıydı. Basit bir deyişle, kabile otoritesi ne sürekli ve ne de tutarlı idi. Bunların yerine Hz. Muhammed, Allah'ın otoritesini sunmuştur. Allah, kainatı ve içindeki herşeyi yaratmıştır. Kainatın hakimidir ve hayat, ölüm ve ölümden sonra yeniden dirilmeden O, sorumludur. Bütün zenginlik ve servet O'na ait olup, kullarına karşı ihsanı çoktur. Allah, kâdir-i mutlak (herşeye gücü yeten), ebedi ve ezelidir. Servetin dağıtılmasını emretmekle kalmaz, ayrıca buna iştirak da eder.

Mekkeliler Allah'ı biliyordu. Fakat O'nunla aralarına şefaathçi olmak üzere bir tanrılar grubu geliştirmişlerdi. Bu tanrılar, Mekke'nin güçlenen prestiji ile tüccar-kabile liderlerinin artan zenginlik, güç ve nüfuzu için önemli hale gelmişti. Hz. Muhammed tarafından sunulduğu şekliyle Allah'ın otoritesi, daha güçlü ve Mekkelilerin tanrılarının otoritesinden daha sürekli olup, bu şekilde tanrıların hemen hepsi değersiz putlar seviyesine indirgenmiştir.

Bu putların reddedilmesi, sadece onların ilahi sıfatlarının reddini değil, aynı zamanda Mekke'de onlar etrafında geliştirilen otorite şeklinin de inkarını gerektiriyordu. İlahi iradenin elçisi olarak Hz. Muhammedin otoritesi, otoritesini bu tanrılar üzerine tesis eden kabile liderlerinin otoritesinden daha üstün olacaktı. Böylece sadece putlar değil, aynı zamanda onlardan çıkar sağlayan Mekkeliler de nüfuz ve itibar kaybedecekti. Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: Bir toplulukta peygamber varsa, o topluluk hidayeti bulacak ve yanlış yola saptırılmayacaktır. Hz. Muhammed ile Mekkeliler arasındaki çatışmanın çoğu, Mekkelilerin otoritelerini Hz. Muhammed'e kaptırmak istemeyişleri noktasında cerayan etmiştir.

Mekke'de etkinliğini kaybeden kurumlar karşısında Hz. Muhammed, tek bir Allah'ın otoritesini topluma sunmuş ve bunu savunmuştur. 112. sûrede şöyle denilmektedir: "De ki: O Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur." Bu otorite şekli, putperest ve kabile geleneklerine dayalı otorite biçiminden daha yüksek, sürekli ve şümüllüdür. Kur'an aracılığıyla bağlantı kurulan ilahi otorite; geçici, gelişigüzel ve sürekli bir gerilim halindeki mevcut otorite şeklinin yerini almak durumundaydı.

Dini inanç ve uygulamaların ekonomik ve sosyal gelişmelerle olan ilgisi, şüphesiz, Mekke örneğinde açık bir şekilde görülmektedir. Mukaddes Mekke'nin mukaddesliği arttıkça, bağlantıları daha da artmıştır. Mekke'ye gelen hacı ve

tüccar sayısı arttıkça, karşılıklı alış-veriş artmıştır. Ancak Mekke, Arabistan'daki tek mukaddes merkez değildi⁽¹²⁾. Diğer mukaddes merkezlerin mevcudiyeti, kendi içinde bu bölgelerde ticaretin gelişmesini teşvik etmiş olabilir. Bu durum ayrıca birbirine rakip merkezlerin ortaya çıkmasını da teşvik etmiş olabilir. Mekkeliler için bu problemi çözenin tek yolu ekonomik ve siyasi olarak uygun gördükleri birçok ilahı benimsemektir. Fakat bu durum, Mekkelilerin bu tanrıları, kendi ilahlarına denk kabul etmelerine yol açmıştır. Böylece, Mekkelilerin ilahlarını siyasi hakimiyet derecesine çıkarmak yerine - bu durum Mekke'nin konumun yükseltecekti - bu tür bir uygulama, Mekkeliler için siyasi hegemonyasının gelişmesine bir miktar yardımcı olmuştur.

Bu çemberi kırmak için, daha çok şümüllü ve üniversal olan bir ilah araştırıldı. Tek ve En Üstün Varlık olarak Allah, bütün mahlûkatın İlahı idi. Tek bir ilaha ibadet, tek bir dini geleneğin oluşmasına yol açacaktı. Toplumun çoğunu kabilesel, bölgesel ve etnik olmak üzere diğer bütün bağların daha az ilgili bir hale geleceği tek bir ilah şekliyle karşı karşıya getirecekti. Hodgson bunu Popülizm olarak tanımlar⁽¹³⁾. Aslında, bu şekilde tüccarın yararına olmak üzere daha büyük bir pazar da oluşturulmuştur. Monoteizm'in Mekkelilerle ilgisi, Hodgson'ın şu cümlesiyle çok güzel ifade edilmiştir: "Popülizm, en yüksek sınıfı oluşturmadıkları durumlarda, özellikle tüccar için uygunluk arz ediyordu⁽¹⁴⁾". "Tüccar, Mekke'deki siyasi liderliklerini birleştirip takviye etmek ve aynı zamanda Mekke dışına taşımayı arzu ediyordu. Ancak bunu gerçekleştirecek kurumsal vasıtaları bulunmamaktaydı.

Tek bir ilaha ibadet etmenin önemli bir tarafı, fertler ve ilah arasında bir ahidden doğan ilişkidir. Bu ilişki, fertler arasında adaleti teşvik eder ve Hesap Günü inancı ile ifade edilir. Bu günde her fert, amellerine göre mükafaat görecek veya cezalandırılacaktır⁽¹⁵⁾. Kur'an'ın büyük bir övgü ile baktığı bir uygulama, servetin dağıtılması (zekat) tır. Bu, "ruhu temizlemektedir." Bu durumda kurtuluş veya azap, kabile olarak değil, fert olarak belirlenmiştir. Bu konuda ferdin, aslında kendi yaratılışında mevcut bulunan değer üzerinde özellikle durulmasını Watt ve Rodinson kabul etmektedir⁽¹⁶⁾. Ancak, onların

(12) Kırmızı ve beyaz taştan putlarla ilgili kaynaklar için bkz. Gustave von Grunebaum, *Classical Islam*, Chicago: Aldine, 1970, s. 24; diğer mukaddes merkezler için bkz. İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, Yay. Ahmed Zeki, Kahire, 1924, ss. 45, 48, 56, 61 vd.

(13) M. G. Hodgson, *The Venture of Islam: The Classical Age of Islam*, Chicago: University of Chicago Press, 1974, I, 128-134.

(14) Aynı eser, s. 130.

(15) Bu bağlantı Max Weber tarafından *The Sociology of Religion* (Çev. E. Ficshoff, Boston: Beacon Press, 1986) isimli kitabında, özellikle ss. 35 vd. da ele alınmıştır.

değerlendirmeleri, bu kavram üzerinde kendi sosyal muhtevası açısından önemle durmaktadır ve bu da ferdin bağımsız bir sosyal birim olarak tanınması şeklindedir.

Ferdin öneminin artması, hiç şüphesiz Mekke'de sermayenin yığılmasının bir sonucu olup, bu durum toplumun farklılaşmasına ve kabile sorumluluğu ile dayanışmasının yavaş yavaş yok olmasına yol açmıştır. Alıcı ile satıcı arasındaki mal değişimi veya karşılıklı etkileşim özelliğiyle ticaret, ferdi daha da ileriye götürmüştür. Bu nedenle ferdin ortaya çıkışının ekonomik bir tarafı da bulunmaktadır. Çünkü bu durum, erkek veya kadın olsun ferdi, kabile sorumluluklarının ekonomik kısıtlamalarından kurtarmıştır. Bu, ekonomiye doğrudan katılımı kolaylaştırıp, bireysel olarak ekonomik ve sosyal hareketliliği artıracak ve serveti, kâr getirmeyen harcamalardan uzaklaştırıp daha fazla yatırıma yönlendirecekti.

HZ. MUHAMMED MEDİNE'DE

Hız. Muhammed'in getirdiği mesajın özünde bulunan avantajlara rağmen birçok tacir-kabile lideri, bir peygamber olarak O'nun otoritesi lehine kendi makam ve mevkilerinden vazgeçmeye hazır değildi. Sürekli olarak devam eden bu muhalefet nedeniyle Hız. Muhammed, kendisine tabi olanların halkasını, etkili bir seviyede genişletemedi. Boykotun kaldırılmasından sonra bile bu durumda bir iyileşme görülmedi. Mekke'deki kariyerinin en zor devresi, amcası ve kabilesinin önde gelen üyesi Ebû Tâlib'in ölümüyle başladı. Onun ölümünü, ilk müslüman olan ve sırdaş Hıfice'nin ölümü takip etti. Benû Hâşim'in liderliği Ebû Leheb'e geçti. Ebû Leheb, kabile üyelerini geleneksel koruyuculuk görevini dikkate almayarak, derhal Hız. Muhammed'i korumayı reddetti. Bunun üzerine Hız. Muhammed ilk defa Mekke'yi terketmeye zorlandı. Tâif'e gitti, buradan hemen çıkartıldı. Bir yabancı olarak ve ancak el-Mut'im'in civârını aldıktan sonra Mekke'ye dönmeye mecbur bırakıldı⁽¹⁷⁾.

Bu konumundan faydalanan Hız. Muhammed, üç yıl içinde mesajını hac mevsimi sırasında diğer kabilelere götürmüş, fakat bir başarı elde etmemiştir. Kabile mensupları peygamberliğin önemini anlamışlar ve Hız. Muhammed'i desteklemenin neler getireceğinin bilincindeydiler. Örneğin, Benû Âmir b. Sa'saa, otoritenin, Hız. Muhammed'in ölümü üzerine kendilerine geçmesini istediler. Hız. Muhammed, otoritenin Allah'ın katında olduğunu ve sadece O'nun bunu tayin ve tahsis edebileceğini söyleyerek bu isteği reddetmiştir. Benû Âmir b. Sa'saa, hiç bir siyasi menfaat söz konusu olmadığından, riski

(16) Watt, Muhammad at Mecca, ss. 72-74; Rodinson, Muhammad, s. 98.

(17) Et-Taberî, Târih, II, 347-348.

göze alıp Hz. Muhammed'e katılmayı istemiyordu⁽¹⁸⁾. Bu değişim, Hz. Muhammed'in otorite anlayışının tedricen, mevcut kabilevi anlayışın ötesinde gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Nihayet başarı, Hz. Muhammed'in bazı Medineli hacılarla karşılaşp, getirdiği mesajı onlarla müzakere etmesinden sonra geldi. Daha çok Medine sakinlerinin temsilcisi olan bir grup ertesi sene gelerek Mekke ile Mina arasında bulunan ve Akabe denilen yerde Hz. Muhammed ile bazı gizli görüşmeler yaptılar. Bu görüşmeler, sonunda aralarında bir antlaşmaya, bey'ata (Bey'atü'l-Akabe) yol açtı⁽¹⁹⁾. Üç ay sonra Hz. Muhammed, M. 622 yılının Rebiulevvel (Eylül) ayında Mekke'yi terkedip Medine'ye hicrete başladı.

Hz. Muhammed, Mekke'nin kendisi ve müslümanların geri kalanları ile nihai uzlaşmasında daha sonraları önemli rol oynayacak bir grup Mekkeli tüccarın desteğini sağlamadan Medine'ye hicret etmemiştir. Medine'ye hicret etme kararı, kariyerinin yönünü tamamen değiştirmiştir. Medine'ye vardığı zaman, bir peygamber olarak zaten tanınmıştı. İlk planda bu esasa göre Medine'ye davet edilmiştir. Medine halkını düzene koymak üzere davet edilmişti. Çünkü iki önemli Arap kabilesi olan Evs ve Hazreç, uzun süreli savaşlarının birisini henüz bitirmişti. Buas Savaşı, bir sonuç alınmadan sona ermiş; gergin bir mütareke dönemi devam ediyordu. Medine halkı, ihtilaf ve çekişmelerinin çözümünün, geleneksel kabile bağlarının dışında olduğunun farkına varmıştı⁽²⁰⁾.

Kabile esaslı sosyal yapı, Medine'deki sosyal çatışmayı halletmede başarılı olamamıştı. Aslında bu, durumu daha da kötüleştirmiştir. Hz. Muhammed derhal, gerekli değişikliği desteklemek üzere alternatif bir sosyal yapıyı -Ümmet- oluşturmak için harekete geçti⁽²¹⁾. Ümmetin merkezinde Peygamber vardı. Hz. Muhammed'in, namaz için kullanılan bir avluyla çevrili ve yeni inşa edilen evi, toplantı, dini eğitim, müzakere v.b. faaliyetlerin yapıldığı ve kararların alındığı merkezi bir nokta haline geldi. Hz. Muhammed'in evi-daha sonra mescit

(18) Aynı eser, s. 350; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Yay. M. Abdü'l-Vâhid, Kahire, 1964, II, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Yay. C. J. Tornberg, 1987, II, 93; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 51.

(19) İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 56-64.

(20) *es-Semhûdî*, *Vefâu'l-Vefâ*, Kahire, 1908, I, 152 vd. ; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 91; Ebu'l-Ferac el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, Kahire, 1970, XVII, 116-130.

(21) Fredrick Denny, "Umma in the Constitution of Medina", *Journal of Near Eastern Studies* 36 (1977), 39-47. Medine Yahudileri başlangıçta Ümmetin bireyleriydiler, ancak daha sonra çıkarılmışlardır. Hz. Muhammed'in Yahudilerle münasebetleri için bkz. Watt, *Muhammad at Medina*, ss. 192-220. (Medine döneminde Yahudilerin Ümmetin dışına çıkarılmaları, Medine Vesikasında kendileriyle ilgili olarak belirtilen hususlara riayet etmemeleri sebebiyledir. (Çev.)

olmuştur-bir çok açıdan Ka'be ve Dâru'n-Nedve fonksiyonunu görmüştür. Medine'yi çevreleyen bölge Harem ilan edilmiş, can ve malı garanti altına alan tahdit ve kurallar, dikkatli bir şekilde tatbik edilmeye başlanmıştır⁽²²⁾.

Sözde Medine Anayasası'nın tesbit edildiği sırada Ümmet şekillenmeye ve siyasi bir anlam kazanmaya başlamıştır⁽²³⁾. Anayasanın şartları değişmekle beraber, daima Hz. Muhammed'in artan gücünü yansıtan iki değişmez tema, dönemin kabile yapısından önemli bir uzaklaşma şeklinde kendisini göstermektedir. Birincisi, Ümmet'in karakter ve muhtevası; ikincisi, bu ümmeti yöneten otorite.

Ümmet kelimesi, Kur'an'da geçtiği şekliyle, insan grubu veya dini bir cemaat gibi bir insanlar topluluğuna; örneğin "İlahi kitaplar"a sahip olan Yahudi ve Hristiyan topluluklarına işaret eder⁽²⁴⁾. Bu nedenle, ümmetin önemli bir temel özelliği, ilahi olarak takdir edilen kaynağıdır. Sadece Allah, bir inananlar topluluğunu meydana getirebilir veya getirmeyebilir. Medinedeki ümmet, Allah'ın korumasını sağlamıştı ve Allah'ın dilediği sürece devam edecekti. Ümmet, farklı kabile ve kabilelerden gelen fertlerden meydana gelmişti ve bu ümmete siyasi bir boyut vermek üzere, ilk yıllardan itibaren bir çok dini bağlantılar da sağlanmıştır. Öyleki bunların hepsi, ümmeti destekleme ve koruma sözü vermişti. Ümmet içindeki fertler, kendi şahsi hareketlerinden sorumluydular -geleneksel uygulamadan önemli bir sapma- ancak bununla beraber, bu ümmetin üyeleri, dışardan herhangi bir kimseye karşı birbirini desteklemeye söz vermişti.

Ümmet içindeki hiçbir kimse, özellikle Kureyş olmak üzere, düşman ile ittifak yapmayacaktı. Bununla beraber Ümmet, kapalı ve dışlayıcı bir sosyal birim de değildi⁽²⁵⁾. Esnek ve kapsayıcı olup, kabile bağları ve kabile dayanışması, Ümmete sadık olmakla çatışırsa artık bağlayıcı değildi. Daha sonraki olaylar, özellikle Müslümanlar ile Kureyş arasındaki savaşların doğruladığı gibi, ümmet,

(22) es-Semhûdî, Vefâ, I, 62, 72; el-Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, Yay. Salahuddin el-Müneccid, Kahire, 1956, ss. 6-7.

(23) Anayasa hakkındaki tartışma için bkz. R. B. Serjeant, "The Constitution of Medina", Islamic Quarterly 3 (1964), 3-16; Aynı yazar, "The Sunna Jamiah, Pacts with Yathrib Jews and the Tahrim of Yathrib: An Analysis and Translation of the Documents Comprised in the So-Called Constitution of Medina", Bulletin of the School of Oriental and African Studies 41 (1978), 1-48; Moshe Gil, "The Constitution of Medina: A Reconsideration", Israel Oriental Studies 4 (1974), 44-66, güzel bir değerlendirme Watt, Muhammad at Medina, ss. 221-250'de bulunmaktadır. (Yazanımız burada Medine Anayasası için "so-called (sözde, güya)" tabirini kullanmakla, bunun gerçekte bir anayasa olarak isimlendirilemeyeceğini ifade ediyor gözükmektedir. (Çev.)

(24) Kur'an, 2: 213; 5: 48; 6: 38; 7: 34; 10: 47; 40: 5; 45: 28.

(25) İbn Hişâm, es-Sîre, II, 106, 108.

kabileler veya kabilerlerden daha fazla sağlam ve kalıcı gözükmiştir. Çünkü kabile bağları, Mekkeli müslümanların kendi putperest akrabaları ile savaşmalarına engel olmamıştır.

Hız. Muhammed, Ümmette tanınan ve kabul edilen otorite idi. Anayasa şunu kesin ve net olarak açıklamıştır ki, Ümmetteki nihai otorite Allah ve "aralarında adaletle hüküm olunacak ve onlara zulmedilmez."⁽²⁶⁾ hakikatını ortaya koyan Rasûlü, ilahi vahyin alıcısı olan Peygamberdir. Bu nedenle, Hız. Muhammed'in konumu ve otoritesi ile ilgili şartlar, esas olarak Mekkelilere sunmakta başarılı olmadığı otorite türünün bir te'yidi idi.

Bu sebeple Hız. Muhammed'in Medine'ye hicreti, kariyerinin ve İslâm'ın kabul edilme mücadelesinin dönüm noktasıydı. Kendisini ilahi otorite üzerine yerleştiren Hız. Muhammed, kabile veya kabile liderinin artık gerek olmayan otoritesi ile sosyal bir yapı şekli olan kabile veya kabilenin yerini alan yeni bir otorite ve yapılanma şekli sunabildi.

ÜMMETİN MADDÎ BOYUTU

Ümmetin ekonomik desteği, çeşitli şekiller almıştır. Daha ileri seviyede ekonomik gelişme için gelir sağlamak üzere üyeler arasında işbirliği değişmez unsur idi. Bazı muamele ve anlaşma şekilleri teşvik edilmemiştir. Muhâkele (altın karşılığında araziyi kiralamak) ve Muhâdara (hasat edilen buğday karşılığında hasattan önce yeşil haldeki buğdayın satılması)'nın durumu bu şekilde idi. Ayrıca Ma'veme (birkaç yıl önceden ürünü satmak) ve Muzâbene (kuru üzüm karşılığında yeşil üzümün, hazırlanmış yiyecek karşılığında buğdayın satılması) uygulamaları teşvik edilmemiş (engellenmeye çalışılmıştır). Nihayet Hız. Muhammed tüccarı, çarşıya ulaşmadan önce kervanları karşılayıp ticaret mallarının hepsini satın almaktan alıkoymuştur⁽²⁷⁾. Buna benzer muameleler, öncelikle ticarete tekel ve spekülasyon ile faize eş olabilecek bir uygulamaya imkan tanımamak için teşvik edilmeyip, engellenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, ekonomik olarak önem arz ettiklerinden dolayı teşvik edilen muameleler vardı. En önemlisi, ürünü ortak olarak bölüşmeye benzemekle beraber, mahsülün önceden belirlenmiş oranlara göre taksim edildiği bir mukavele ilişkisi olan Muzâraa idi. Daha sonraları Ali b. Ebi Talib, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdullah b. Mes'ud gibi birçok Mekkeli, geçimlerini Muzâraa yoluyla sağlamıştır⁽²⁸⁾. Devlet Başkanı olarak Hız. Ömer, şayet tohum ve aletleri sağlamışsa, ürünün üçte ikisini; bunları mukavele yapan kişi sağlamışsa ürünün yarısını Beytülmâl'e almıştır⁽²⁹⁾.

(26) Kur'an, 10: 47; İbn Hişâm, es-Sîre, II, 107.

(27) İmam Malik, Muvatta, ss. 426, 429, 430, 501, 502; Şihâbuddin Ahmed el-Kastalâni, İrşâdu's-Sârî fi'l-Buhari, Beyrut, 1886, IV, 51, 188; Sahihi Müslim (İrşâd'ın haşiyesinde), VI, 400.

(28) el-Kastalâni, İrşâd, IV, 175-177, İmam Malik, Muvatta, s. 494.

Hız. Muhammed ayrıca Medine'nin ziraat açısından gelişmesine yardımcı olmak üzere işçi kiralamasını da teşvik etmiştir. Bazı hadisler, akşam saatlerini içine alacak bir şekilde iş günlerinin uzatılmasını dahi ima etmektedir⁽³⁰⁾. Ayrıca, Hız. Muhammed, kendi topraklarını işleyecek zaman ve beceriye sahip olmayan toprak sahiplerinden, toprağı olmayıp da bu işine sahip olan işçileri kiralamalarını istemiştir. Bir noktada, o arazi sahiplerinden, o toprak parçasını işleyebilecek kimseler yararına o araziyi vermelerini istemiştir⁽³¹⁾. Hız. Muhammed'in ortaya koyduğu su düzenlemesiyle, tarım üretimi organize edilmiş ve araziye tarıma elverişli hale getirme (ihya) mümkün olmuştur. Ekilip işlenmeyen bir araziye ihya eden onun sahibi olmuştur⁽³²⁾. Seneler sonra Hız. Ömer, önceden Hız. Muhammed tarafından verilen ancak sahibi tarafından hala işlenmeyen araziye el koyacak kadar ileriye gitmiştir. Bunu da, bu araziye işleyecek imkanlara sahip olan kimseler tarafından hemen işlenmek üzere yapmıştır⁽³³⁾. Son olarak, ticareti kolaylaştırmak amacıyla Hız. Muhammed, Medine içinde ve etrafında bulunan küçük ve mahalli çarşıların yerine merkezi bir çarşı ve Pazar yeri inşaa etmiştir. Bu çarşı, Ukâz panayırını örnek alınarak kurulmuş idi ve vergi alınmıyordu⁽³⁴⁾.

Hız. Muhammed'in Medine'de gerçekleştirdiğı yenilikler, sadece şehirde ekonomik kalkınma sürecinin başlatıp sosyal gerginliğı aza indirgememiş, ayrıca zor hayat şartlarını da kolaylaştırmıştır. Muzâraa ve ölü araziye ihya etmek, birçok iş imkanı meydana getirmiştir. Daha da ötesi, geliştirilen ticaret

(29) el-Kastalâni, İrşâd, IV, 177.

(30) Aynı eser, ss. 131-134.

(31) Aynı eser, ss. 175, 192.

(32) Aynı eser, ss. 170, 183; el-Belâzurî Fütûhu'l-Büldân, s. 9; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Kitâbu'l-Emvâl, Yay. M. Halil Haras, Kahire, 1975, s. 363. Birçok arazi parçası Selman el-Farisi tarafından ziraata elverişli hale getirilmiştir: es-Semhûdi, Vefâ, II, 15. Birçok kimse daha sonraki arazi ihyalarını önceden düşünerek, ölü arazilerin etrafına taşlarla sınır yapmaya başlamıştır. Bu uygulamaya tahcir denir: Yahya b. Adem, Kitabu'l-Harac, Yay. A. M. Şâkir, Kahire, 1964, s. 65.

(33) es-Semhûdi, Vefâ, I, 189-190; el-Kastalâni, İrşâd, IV, 184. Hız. Ömer, bir kimse bir araziye arka arkaya 3 yıl işlemezse, ceza olarak onu kaybedeceği hükmünü uygulamıştır. Bkz. Takiyyuddin el-Makrizî, el-Hitat, Bulak, 1850, I, 176.

(34) Bkz. es-Semhûdi, Vefâ, I, 539; Saleh el-Âli, "The Topography of Medina", Islamic Culture 35 (1961), 65-92; M. J. Kister, "The Market of the Prophet", Journal of the Social and Economic History of the Orient 8 (1961), 272-276. Hız. Peygamber, fiatları tesbit etmeyi reddetmiştir: Ebû Yusuf, Kitâbu'l-Harac, Yay. Muhibbuddin el-Hatib, Kahire, 1976, ss. 52-53. Hız. Ömer, tüccarın diğer tüccardan daha ucuza satmasına izin vermemiştir: İmam Malik, Muvatta, s. 451. Çarşıda faaliyet ve ticaret yapma fırsatı ve imkanları, müslümanları Cuma namazından alıkoymuştur: Kur'an, 62: 9-10.

(Mekke'den hicret eden) Muhâcir tüccara, eşit seviyede kâr getiren bir pazar sağlamıştır. Örneğin, Talha b. Ubeydullah, hicret haberini aldığı zaman, sadece kervanını Medine'ye yönelmiş, Zübeyr b. el-Avvâm da aynısını yapmıştır⁽³⁵⁾. Abdurrahman b. Avf, daha önce olduğu gibi hayli başarılı bir tâcir olmaya devam etmiştir. Mekke'de servetini kaybetmemiştir. Çünkü Hz. Muhammed'in amansız bir düşmanı ve İslâm'dan vazgeçmesi için Bilâl b. Rebâh'a işkence edecek kadar ileri giden Ümeyye b. Halef'in korumasındaydı⁽³⁶⁾.

Her ne kadar Medine'deki şartlar genel olarak iyileşme göstermişse de, bazı Muhacirler zor şartlardan geçmiştir. Kendi yurtlarını yakın bir zaman önce terketmişlerdi. Çoğu, Mekke'de fakir idi ve çoğu da Mekke'yi terkettikten sonra fakirleşmişti. Örneğin, Suheyb er-Rûmî, Mekkeliler tarafından servetini arkasında bırakmaya mecbur edilmişti. Mekke'de Müslümanlara ait diğer mallara aylar sonra el konulmuştu⁽³⁷⁾.

Servetin dağılımı konusunda Muhacirlere başka bir yol sunulmuştur; Muhacir ve Medineli Ensar arasında Muâhat, kardeşliğin tesisi. Muâhat, Mekkelî bir müslüman ile Medineli bir müslüman arasında yakınlık bağı meydana getirdi. Bu ilişki, Ümmet ruhunu teyid hususunda, Ümmet içinde yakınlığı teşvik etmesi yoluyla ahlaki bir boyuta sahipti. Maddi olarak ise Muâhat, Ensar'dan Muhâcire sermaye akışına imkan sağlamıştır. Bu boyut, Muhacirlere Ensar kardeşlerinden miras alma izni verildiğinde bir adım daha ileriye götürülmüştür⁽³⁸⁾.

Muhâcirler ile Ensar arasında kardeşliğin meydana getirilmesi, bir diğer açıdan da önemlidir. Mekkelilerin hepsi, maddi yardıma muhtaç değildi. Bir bakıma müslümanlar, daha önce oldukları gibi ekonomik olarak çeşitli seviyelerde kaldılar. Bu durum, çoğunun servetlerini bırakarak hicret etmesiyle daha da kötü bir hale getirildi. Bazıları o kadar fakirdi ki, Hz. Muhammed'in evinin bir köşesine bırakılan düşük kaliteli hurmaları yemek zorundaydı⁽³⁹⁾. Bu konuda Muâhat yardımcı olmamıştır. Konu daha yakından incelendiğinde, daha önceki sosyal farklılaşmasının devam ettiği ortaya çıkar. Zira fakir bir

(35) İbn Kesir, *es-Sire*, II, 249; İbn Abdi'l-Ber, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Yay. Ali M. el-Becevî, Kahire, Trs. , II, 514, 761.

(36) *el-Kastalânî*, İrşâd, IV, 156. Haccac es-Sülemî isimli bir kimse ile ilgili başka bir örnek için bkz. *Et-Taberî*, Târih, III, 17-18.

(37) *el-Ezrakî*, *Ahbâr*, s. 456; *el-Makrizî*, *Kitâbu'n-Nizâ ve't-Tehâsum*, Bulak, 1850, s. 20; İbn Abdi'l-Ber, *el-İstiâb*, II, 729; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 104-105.

(38) I. Lichtenstadter, "Fraternization in Early Islam", *Islamic Culture* 6 (1942), 47-53; *el-Bağdadi*, *el-Muhabber*, s. 71; *el-Belâzurî*, *Ensâb*, I, 270-271.

(39) Ali b. Ahmed en-Nisâbüri, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'an*, Kahire, 1968, s. 56.

Muhâcir zengin bir Ensar ile kardeş yapılmamıştır. Medine'nin en zenginlerinden birisi olan Sa'd b. Ebi'r-Rebî, Abdurrahman b. Avf ile eşleştirilmiştir. Ebû Süfyân'ın hanımı Hint bint Utbe'nin kardeşi ilk Mekkeli müslümanlardan olan Ebû Huzeyfe, Hz. Muhammed'in yakın arkadaşı ve Ensarın nüfuzlu bir üyesi olan Abbâd b. Bişr ile eşleşmiştir. Ebû Huzeyfe'nin mevlası Sâlim b. Ma'kil, Abbâd'ın mevlâsıyla eşleşmiştir. Hz. Muhammed'in azatlı kölesi Zeyd b. Hârise, Useyd b. El-Hudayr gibi çok fakir bir halde ölen ve Hz. Ömer'in belirli bir süre borçlarını ödediği bir kimse ile kardeş yapılmıştı. Ammar b. Yâsir ve Huzeyfe b. el-Yemân'ın kardeşliğinin gösterdiği gibi Halif (müttetik) de bir Halifle eşleşmiştir⁽⁴⁰⁾.

Böylece Muâhat, ekonomik hareketliliği sağlamışsa da, sosyal hareketliliğe imkan tanımamıştır. Daha önceki sosyal statü yeniden teyid edilerek, yeni sosyal yapıyla bütünleştirilmiştir. Bu nedenle Muâhat, daha geniş anlamda, başlangıçta Mekke ve Medine arasında yapılan bir teşebbüs olarak değerlendirilebilir. Bu katı sosyal yapı, Bedir'de müslümanların galip gelmesinden sonra Muâhatın ve özellikle mirasla ilgili kısmının resmen ilğa edilmesiyle, daha geniş bir sosyal ve ekonomik yapı lehine tamamıyla terkedilmiştir.

Bu şekilde, Hz. Muhammed Medine'ye gelişinden ancak iki yıl sonra, bir çok yönden yeni ve bir çok açıdan da eski olan bir sosyal yapı meydana getirebilmiştir. Kendisine has otorite ve organize şekliyle bir sosyal birim olarak Ümmet, kabilenin yerini almış ve Hz. Peygamber'in liderliğinde, mevcut düzene karşı geçerli ve etkili bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır.

MEKKE VE ARABİSTAN'IN SAĞLADIĞI KAZANÇ

Hz. Muhammed Mekke'den ayrıldığı zaman Kureyş'i unutmamıştır. Derhal, ekonomik ve siyasi güçlerinin kaynağı olan ticârî seferlerini tecrit etmek için harekete geçti. Medine Anayasası'nın bir maddesi Kureyş ile ticâreti yasakladı. Mekkelilerin müslümanların mallarına yaptıkları saldırıları bir gerekçe olarak kullanıp, Mekke kervanlarını rahatsız edici askeri seferlere başladı. Bu seferler (gazve veya seriyye), sürekli genişleyen bir harekât sahasında gerçekleştirildi, ancak hepsi askeri bir nitelik taşııyordu. Gerçekten bazıları,

(40) Sosyal statünün dikkate alınmış olduğuna Amr b. Bahr el-Câhız'ın, el-Osmâniyye (Yay. Abdüsselâm M. Harûn, Kahire, 1955), s. 121-122 de işaret edilmektedir. Diğer kardeşleştirmeler için bkz. İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ (Yay. Edward Sachau, beyrut, 1978) daki başlıklar; İbn Abdî'l-Ber, el-İstiâb, I, 94, 194, 229; II, 567, 651, 801; IV, 1418; İbn Hişâm, es-Sîre, II, 108; el-Bağdadî, el-Muhabber, s. 72.

ticaret yapma fırsatından başka bir şey olarak gözükmemektedir. Diğerleri ise, yeni müslümanlar elde etmek, ittifaklar oluşturmak ve müslümanların gücünü göstermek şeklinde "diplomatik" bir özellik taşıyordu⁽⁴¹⁾. İlk zamanlardan itibaren bu seferler genellikle başarılı olmamışsa da, yüz yüze bir çatışma kaçınılmaz gözükiyordu.

Bu safhada Nahle seriyyesi özel bir önem taşımaktadır. Bir grup müslüman, Mekke ile Taif arasındaki bir yere gönderildi. Diğer Mekkeliler arasında Amr el-Hadrami'ye ait deri ve üzüm taşıyan bir kervana rast geldiler. Kervan Nahle'ye sığınmaya çalıştı. Çünkü burası Uzza'nın Harem'i idi. Hareme saygı anlamında bazı müslümanlar saçlarını traş ettiler. Bu Mekkelilerin korkusunu azaltmış gibiydi. Fakat Haram ay olan Recep'in başlamış olduğu veya ertesi gün başlayacağı konusunda bir karışıklık vardı. Bu karışıklık, kervana saldırmak için yeterli sebep olarak gözüktü⁽⁴²⁾.

Beklenmeyen saldırı, bir çok tartışmaya yol açtı. Kureyş haklı olarak bunu kendi mukaddes kurumlarının bir ihlali ve ekonomik çıkarlarına bir tehdit olarak gördü. İhtilaf Recep ayının devam edip etmediği konusunda olduğundan müslümanlar da aynı şekilde, aynı mukaddes kurumla ilgilenmekteydiler. Nahle'de elde edilen ganimet dağıtılmadı ve Hz. Muhammed'in evine konuldu. Nihayet anlaşmazlık Kur'an'ın 2. süresi, 217. ayeti ile açıklığa kavuşturuldu. Ayette; "(şayet)sana mukaddes ayda savaşın olup olmadığından sorarlarsa, deki o ayda savaşmak büyük suçtur. Ancak Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkar etmek ve Mescid-i Haram'a engel olmak daha büyük suçtur" buyrulmuştur. Bu tarihten itibaren, putperest kurumlar artık mukaddes sayılmıyordu. Anlaşmazlık giderildiği için ganimet dağıtıldı, beytülmalın çekirdeğini oluşturmak üzere ganimetin beşte biri Hz. Muhammed'e bırakıldı⁽⁴³⁾. Kur'an'da emredilen bu taksim, servetin Ümmete dağıtılması şekillerine diğer bir şekil ilave etmiş; Ümmet ve mütteliklerinin gelişmesine imkan tanımıştır. Yeni bir otorite ve sosyal teşkilata ek olarak İslâm, servetin dağılımı için kurumlar sağlamak

(41) Örnek olarak bkz. Abdurrahman b. Avf kumandasındaki Karârâtü'l-Kudâ ve Dûmetü'l-Cendel seriyyeleri ile Benû Süleym seriyyesi: el-Belâzurî, Ensâb, I, 310-311. Bedru'l-Mev'id gazvesinde, müslümanlar panayı süresinde orada kalmışlar ve sermayelerini iki katına çıkarmışlardır: Muhammed ibn Ömer el-Vâkidî, Kitâbu'l-Merğâzi, Yay. Marsden Jones, London: London University Press, 1966, I, 338. Müslümanların Benû Demre ile sulh antlaşması yaptıkları el-Ebvâ seriyyesi için bkz. Aynı eser, s. 12.

(42) el-Vâkidî, el-Merğâzi, I, 13-16.

(43) Aynı eser, s. 16-18; el-Kastalâni, İrşâd, IV, 31; el-Belâzurî, Ensâb, I, 372; en-Nisâbü'rî, Esbâbu Nuzûl, s. 42. Ayrıca Kur'an'ın bunu haklı bulması konusunda bkz. 2: 217; 6: 41. Yeni müslümanlar kazanma hususunda servet ve zenginliğin dağıtılmasının önemi hakkında bkz. el-Belâzurî, Fütûh, s. 283.

suretiyle sosyal ve ekonomik değişimi vaatetmiştir.

Müslümanlar ve Mekkeliler 2/624 yılında Bedir'de tekrar savaştılar. Müslümanlar, kendilerinden inanılmaz derecede çok sayıdaki bir kuvvete karşı çok büyük bir zafer elde etti. Ebû Cehil ve diğer Mekkeliler öldürüldü. Çoğu esir alındı ve daha sonra fidye karşılığında serbest bırakıldı. Diğer taraftan müslümanlar, başarılı bir şekilde, Hicaz'da yeni bir güç olarak varlıklarını korudular, maddi ve manevi bir zafer elde edebildiler⁽⁴⁴⁾. Ancak bir yıl sonra müslümanlar, Medine yakınında Uhud'da mağlup edildilerse de Kureyş, Hz. Muhammed'i yenmeye muvaffak olamadı⁽⁴⁵⁾.

5/627 tarihinde Hendek Gazvesinde Kureyş bir kere daha başarısızlığa uğradı. Ebû Süfyân komutasında ve 10.000 müttefiki (Ahzâb) beraberinde getiren Mekke kuvveti, Medine önlerine geldi. Bu büyük güç gösterisi, Mekkelilerin Medine'ye saldırmalarını engellemek üzere kazılan bir hendekle durduruldu. Hz. Muhammed'in diplomatik yeteneği de Kureyş karargahındaki ittifakları parçalamada yardımcı oldu. Başarısızlıkla sonuçlanan hendeği geçme teşebbüslerinden birkaç gün sonra Ebû Süfyân, talihin değiştiğini farkederek kendine tabi olanları geri çekti. Amr b. el-Âs ve Hâlid b. el-Velîd gibi diğer Mekkeliler de, Hz. Muhammed'in (iddiası konusunda) yalan söylemediğini anladılar⁽⁴⁶⁾. Gittiklerini öğrenen Hz. Muhammed şunları söylemiştir: "Şimdi biz onlar üzerine akın edebiliriz, onlar ise bize hücum edemezler."⁽⁴⁷⁾

Kureyş'in menfaatlarına karşı saldırılar devam etti. Bunlardan bir tanesi Zeyd b. Hârise komutasında el-İs'a yapıldı. Zeyd ve 170 sahabe, Suriye'den dönen bir Mekke kervanının yolunu kestiler. Müslümanlar birçok esir yanında, kervanın Safvan b. Ümeyye'ye getirdiği çok miktardaki gümüş yükünü ele geçirdiler⁽⁴⁸⁾. Diğer seriyeler, müslümanların ticaretine engel olan göçebeler üzerine gönderildi. Bunlardan bir tanesi, Dihyetü'l-Kelbî idaresinde olup Suriye'den Medine'ye dönen bir kervana saldıran Cüzâm üzerine gönderilmiştir⁽⁴⁹⁾.

Hz. Muhammed'in gücü arttıkça, Mekkelier O'na karşı tutumlarını

(44) Bedir Gazvesi hakkında bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 14 vd; Watt, *Muhammad at Medina*, s. 21.

(45) İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 14 vd; Watt, *Muhammad at Medina*, s. 21.

(46) *el-Vâkıdî, el-Meğâzî*, II, 490-491.

(47) *İbnü'l-Esir, el-Kâmil*, II, 184.

(48) *el-Vâkıdî, el-Meğâzî*, II, 553-554.

(49) Aynı eser, ss. 555 vd. Dihye hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. H. Harley, "Dihya al-Kalbi", *Journal of the Proceedings of the Asiatic Society of Bengal* 18 (1922), 273-285.

değiştirdiler. Bazıları Hendek Gazvesindeki başarısızlıktan sonra Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasının geçerliliğini kabul etti. Diğerleri, Hz. Muhammed'in Mekke'li esirlere nazik ve şefkatli davranmasının sonucu olarak müslüman olmaya başladı. Ancak, bunun karşılığında iki taraf arasındaki ilişkilerde bir inkita ile Mekke'nin maruz kaldığı bir kuraklık ve kıtlıktan sonra, Hz. Muhammed ile Ebû Süfyân arasında karşılıklı olarak hediyeleşme görüldü. Bu ilişkiler, Mekkelilerin Hendek Gazvesinde yenilmelerini müteakip, müslümanların Mekke ticaretini kuşatmasıyla şüphesiz daha da kötüleştirildi. Bu vesileyle Hz. Muhammed, Mekke'deki fakirler arasında dağıtılmak üzere Ebû Süfyân'a arpa ve diğer yiyeceklerden gönderdi. Hz. Muhammed'e karşılık olarak Ebû Süfyân, iyi kaliteli deri göndermiştir. Ayrıca Ebû Süfyân'ın Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'i ziyaret ettiği de rivayet edilmektedir⁽⁵⁰⁾.

İyi ilişkileri yeniden kurma konusundaki son adım, 6/628 yılındaki Hudeybiye Musâlahası ile kolaylaştırılmıştır. Hz. Muhammed kendi gücünden emindi ve ashabıyla beraber umre yapmayı arzuluyordu. Kureyş'in buna karşı etkili bir karşılık veremeyeceğini anlayan Hz. Muhammed, ayrıca "savaşın, Kureyş'in (kaynaklarını) tükettiği" sonucuna da vardı⁽⁵¹⁾. Umre hazırlıkları tamamlandıktan sonra, Hz. Muhammed ve hafif silahlı, kınlarına sokulmuş kılıçlar taşıyan 10.000' sahabe, umrenin gerektirdiği bütün ibadetleri yapmak niyetiyle Mekke'ye doğru yola çıktı. Halid b. Velid komutasındaki 200 Mekke'li süvari kuvveti, müslümanlar yaklaştıkça onları yakın takibe başladı. Müslümanlar Harem dahilinde ve Mekke sınırındaki Hudeybiye'ye geldiklerinde durduruldular. Mekkeliler, kendi güçsüzlüklerinin ortaya çıkmamasını sağlamak için müslümanların Mekke'ye girişlerine engel olmaya kararlıydılar. Müslümanlar da aynı şekilde, Hz. Peygamber'in arzusunu yerine getirmek ve umrenin gerektirdiği vecibeleri yerine getirmeye kararlıydılar. Çünkü kendilerinin kuvvetli olduğuna inanıyorlardı. İki taraf arasındaki müzakereler, Mekke tarafının görüşlerini dile getiren Huzâa heyetinin gelişinden hemen sonra başlatıldı. Sonunda iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre; (1) On yıl süreyle sulh yapıldı. (2) Müslümanların gelecek sene umre yapmak üzere tekrar geri gelmelerine izin verildi. Bu umre sırasında Kureyş Mekke'yi boşaltacaktı. (3) Tarafların müdahalesi olmadan ittifakların yapılabileceği kabul

(50) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, II, 492; el-Ya'kûbî, Târih, Beyrut, 1960, II, 57, 90; İbn Sellâm, el-Emvâl, s. 366; el-Beyhâkî, Delâilü'n-Nübüvve, Yay. A. R. M. Osman, Medine, 1969, II, 90-91.

(51) İbn Hişâm, es-Sîre, III, 196; el-Vâkıdî, el-Meğâzî, II, 593. Müzakereler için bkz. Aynı eser, ss. 604 vd.

* Burada yazarın verdiği 10. 000 rakamı yanlıştır. 1400 kadar sahabe katılmıştır. (Çev.)

edildi. (4) Efendilerinin izni olmadan İslâm'ı kabul eden Kureyşlilerin, Kureyş'e geri iade edilmeleri şart koşuldu. Ancak Kureyş'in, müslümanlardan kendisine sığınanları iade etmesi gerekmiyordu⁽⁵²⁾.

Musâlaha, herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olmadan imzalandı. Diğer birçok müslüman gibi Ömer b. el-Hattab da, Kureyş'i temsil eden Süheyl b. Amr'ın, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gösterilmesinin anlaşmadan çıkarılması gerektiğine dair ısrarına duyduğu kızgınlığı dile getirmiştir. Süheyl, şayet Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiş olsalardı, bütün bu çatışmaların meydana gelmeyeceğini ifade etmişti. Hz. Muhammed, otoritesini sadece peygamberlik üzerine değil, ayrıca dünyevi bir lider olarak tesis etmiş ve bu şekilde uzlaşmaya razı olmuştu. Bu nedenle anlaşma, birbiriyle mücadele eden iki sosyal güç arasında yapıldı. Bu musâlaha, Muhammed b. Abdullah başkanlığındaki tarafı, Kureyş liderliğindeki taraf ile, daha kuvvetli değil ama eşit bir konuma getirdi. Hudeybiye Musâlahası, aynı zamanda Kureyş'in çöküşünün bir delili olmuştur⁽⁵³⁾.

Musâlaha döneminde, daha önce de işaret edildiği gibi, tarafların müttefik edilmeleri ve ilişki kurmaları kabul edilmişti. Bu noktada, Abdulmuttalib'in müttefikleri olan Mekkeli Huzâa kabilesi, Hz. Muhammed ile ittifak yapmak istediğini açıkladı⁽⁵⁴⁾. Kureyş, Mekke'deki bölünme ve parçalanmanın derecesini gösteren bu ittifaka itiraz edemezdi. Hz. Muhammed ve Kureyş ayrıca civardaki göçebe ve yerleşik bölgelerle iyi ilişkiler kurmayı araştırdılar. Bu denemelerin hiç birisinde Kureyş, müslümanlar kadar başarılı olamamıştır⁽⁵⁵⁾.

Kureyş, Arabistan dışında prestijini yitirdikçe, Arabistan dahilindeki otoritesi de azaldı. Anlaşmaya göre Hz. Muhammed, efendilerinin izni olmadan müslüman olup Medine'ye sığınan Mekkelileri iade etmekle yükümlüydü. Suheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, böyle insanlardan birisiydi⁽⁵⁶⁾. Hz. Muhammed tarafından geri iade edilenlerin bir kısmı Mekke'den kaçarak, Mekke ile Medine arasında sahile yakın bir yerde toplandılar. Ebû Basîr olarak bilinen Utbe b. Esid liderliğinde Mekke' kervanlarına saldırmaya başladılar. Mekkeliler Ebû Basîr, Ebû Cendel ve ayaklanan diğer insanlar üzerinde herhangi bir otorite sağlayamadılar. Durum o kadar kritikleşti ki, Kureyş, Hz. Muhammed'in

(52) Musâlahanın metni için bkz. el-Vâkıdî, Meğâzî, II, 611-612, 801; Watt, Muhammad at Medina, ss. 46-55.

(53) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, II, 606, 610-611.

(54) Aynı eser, s. 612.

(55) Örnek olarak bkz. et-Taberî, Târih, II, 648-649; III, 30; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 204, 211-213; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 18.

(56) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, II, 608-609; et-Taberî, Târih, II, 635.

otoritesinin geçerli ve kendi otoritelerinin ise geçersiz olduğunu kabul ederek, Hz. Muhammed'den o insanların İslâm'a girişlerini kabul etmesini istediler. Bu şekilde Hz. Muhammed, o insanlar üzerinde de otoritesini hakim kılabilecekti⁽⁵⁷⁾.

Mekke saflarında görülen parçalanma ve dağılmaların boyutu Osman b. Talha, Abban b. Said b. el-Âs, Amr b. el-Âs ve Halid b. el-Velid gibi önemli şahsiyetlerin son zamanlarda İslâm'ı kabul etmeleriyle de ölçülebilir. Mekke'nin Hz. Muhammed'e teslim olmasından sonra Osman b. Talha, Kâbe'nin bakımı görevini üstlendi. Hz. Osman'ın, Hudeybiye Musâlahası ile ilgili müzakereler gerçekleştiği sırada evinde kaldığı Abban da müslüman olur olmaz, Necid'e gönderilen birliğin komutanlığına tayin edildi ve daha sonra da Bahreyn valisi oldu. Amr, Uman'a zekat toplayıcısı olarak tayin edildi ve daha sonra da Mısır fatihi oldu. Halid b. Velid, Arabistan içinde ve dışında gerçekleşen İslâmi yayılmada önemli bir askeri rol üstlendi⁽⁵⁸⁾. Bu dönemde Hz. Muhammed'e tabi olmak suretiyle bu kimseler, enerjilerini İslâm'a hizmet yoluna kanalize ederek yüksek mevkilerini devam ettirdiler. Genel olarak Hudeybiye Musâlahası, müslümanlar ile Mekke arasındaki ilişkilerde önemli bir noktayı temsil etmekte ve sosyal bir düzenin gelişmesiyle bir diğerinin çöküşünü ortaya koymaktadır⁽⁵⁹⁾.

8/630 yılı Ramazan ayında ve hemen hemen Hudeybiye'den iki sene sonra, Kureyş'in bazısının, Hz. Muhammed'in müttetikleri olan Huzâa'ya karşı bir saldırıya izin vermek suretiyle antlaşmanın bazı şartlarını ihlal etmelerinden sonra Hz. Muhammed, muzaffer bir şekilde Mekke'ye geri döndü. Hz. Muhammed, musâlahanın geçersiz ve hükümsüz olduğunu ilan ederek, Mekke üzerine yürümeye çağrıda bulundu. Musâlâhanın yeniden düzenlenme müzakeresi ümidiyle Ebû Süfyân acele olarak Medine'ye geldi. Hz. Muhammed bu isteği kabul etmedi, ancak buna karşılık müslüman kuvvetler Mekke'ye girdikleri zaman Ebû Süfyân civâr ile şereflendirildi. "Dâr" (Ebû Süfyân'ın evi) ne sığınan herkesin güvenlikte olacağı ilan edildi. Bu, Ebû Süfyân'ın Hz. Muhammed'i tanınmasını kabul eden bir kimsenin güvenlikte olduğu anlamına geliyordu. Mekke sakinlerinin hemen hemen tümü bu teminata dahil edildi. Her hangi bir ciddi çatışma meydana gelmedi ve şehrin birliği ile Ebû Süfyân'ın konumu teminat altına alındı⁽⁶⁰⁾. Nihayet Mekke, İslâm'ın çatısı altına alındı.

(57) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, II, 625-627, 629.

(58) Aynı eser, ss. 741-746; İbn Abdi'l-Ber, el-İstiâb, I, 62; III, 1034.

(59) Çeşitli görüşler için bkz. F. M. Donner, "The Food Boycott and Muhammad's Policy", Journal of the Social and Economic History of the Orient 20 (1977), 249-266.

(60) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, II, 780, 792, 798, 815, 822; İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 39. Mekke'nin fethi için ayrıca bkz. Watt, Muhammad at Medina, s. 64 vd.

Kâbe putlardan temizlendi ve Allah'a kulluk ve ibadet tesis edildi. Mekke'nin Harem'i kabul edildi. Ancak bu defa mukaddes oluşunun farklı bir kaynağı vardı: İlahi otorite.

Mekke'nin fethi, İslâm'ın en katı düşmanlarını, Hz. Muhammed'in iktidarı altına alan olağanüstü bir fetih sayılmıştır. Her ne kadar Mekkeliler Hz. Muhammed'in kendi üzerlerindeki siyasi otoritesini kabul etmişlerse de, çoğu henüz İslâm'ı benimsememişti. Komşu şehir Taif'in Sakif kabilesi ile beraber, büyük bir göçebe konfederasyonu olan Hevâzin'in, Hz. Muhammed ve O'na inananlara karşı saldırı hazırlıklarına başlamalarından dolayı Mekkeliler, Hz. Muhammed'in iddiaları konusunda daha fazla teminata ihtiyaç duyuyor gözükmekteydiler. Hz. Muhammed, Hakîm b. Hizâm, Safvan b. Ümeyye, Abdullah b. Ebî Rebia ve Huveytib b. Abdiluzza gibi müslüman olmayan Mekkeli liderlerin, vuku bulacak bir savaşa katılmalarına izin verdi⁽⁶¹⁾. Ebû Süfyân ve diğer tüccar-kabile liderlerinin yanısıra bu insanlar, Huneyn Gazvesinde, Hz. Muhammed'in Hevâzin'e karşı başarısına tanık oldular. Hevâzin mağlup edilerek, hayli ganimet elde edildi; Sakif Taif'e kadar takip edidi ve sonunda teslim oldu⁽⁶²⁾. Ebû Katâde el-Ensârî ve Ebû Zer ile kardeşinin yaptığı gibi, daha önceleri para ile arazi ve toprak satın alan çoğu kimse ganimetten pay almıştı⁽⁶³⁾.

Huneyn ile ilgili önemli olan bir diğer husus, Hz. Muhammed'in, müslüman olmayan Mekkelilerin sahip olduğu serveti ihtiva eden Mekkeli sermaye ile bu gazvenin masrafını karşılamış olmasıdır. Safvan b. Ümeyye'den 50.000 dirhem borç alınmıştı. Safvan ayrıca silahlarla beraber 100 tanë zırh da vermişti. Safvan bundan başka, silahların kendi develeriyle savaş mahalline taşınmasını da üstlenmişti. Abdullah b. Ebî Rebia ve Huveytib b. Abdiluzza'nın her birisi, Hz. Muhammed'e 40.000 dirhem borç vermişti⁽⁶⁴⁾. Bu paraların hepsi Huneyn'den sonra sonra geri ödendi ve bu kimseler de ganimetten pay aldılar. Ayrıca Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve otoritesinin tamamen kabul edilmesi konusunda hala kararsız olan Mekkeli liderler de bir defaya mahsus olmak üzere kendilerine mükafaatlar verildi; müellefe-yi kulûb grubuna dahil edildiler⁽⁶⁵⁾.

(61) Huneyn Gazvesi hakkında bkz. el-Vâkıdî, el-Meğâzî, III, 885 vd; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 101, 103.

(62) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, III, 922, 924, 925, 928, 929, 931.

(63) Ebû Yusuf, Kitâbu'l-Harac, s. 19; İmam Malik, Muvatta, s. 302; el-Kastalânî, İrşâd, IV, 39.

(64) el-Vâkıdî, el-Meğâzî, III, 890; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 62; İbn Abdi'l-Ber, el-İstiâb, II, 720; el-Belâzurî, Ensâb, I, 362-363.

Gerçekte Mekke'nin fethi, şehirdeki tüccarın çoğunun müslüman olmasına neden olmuş ve sermayelerini İslâm'ın hizmetinde harekete geçirerek "İslâmlaştırmıştır". Müslüman olmayan tüccar bile sermayelerini Hz. Muhammed'in tasarrufuna verdiler. Bu, önemli bir husustur. Çünkü Hz. Muhammed, istediği takdirde onların servetine el koyacak maddi ve manevi otoriteye sahip bulunuyordu. Bunun yerine Mekkeli tüccarın sermayesi, bir bütün olarak İslâmleştirildi ve Kur'an'da vaad edildiği gibi (2: 280), sahiplerinin elinde bırakıldı. Hicretin Mekke ve Medine'deki tüccarı birleştirdiği gibi, Mekke'nin fethi de Hicaz'daki tüccar sınıfını birleştirip bir birlik haline getirmiştir. Bu noktadan itibaren Hz. Muhammed ve halefleri, İslâm'ın yayılması konusunda Mekkeli tüccara güvendiler. Tüccar, bu görev için gerekli olan kurumsal ve idari yetenekleri elde etmişti ve bu avantajı, hayli organizeli ve etkili olan ticarete iştirak etmek suretiyle devam ettirdiler. Böylece sermayelerini İslâm'ın hizmetinde yatırıma dönüştürmüşlerdir. Ayrıca tarihi tecrübelerinin, Hz. Muhammed tarafından meydana getirilen yeni sosyal düzenin kurulmasında oldukça önemli bir rol üstlenmelerine ve İslâm'ın yayılmasından en fazla menfaati elde etmelerine imkan tanıdığı söylenebilir.

Mekke'nin fethi, Hevâzin'in mağlubiyeti ve Sakif'in teslim olmasından sonra Hicaz'ın tamamı Hz. Muhammed'in hakimiyeti altına girdi. Hz. Muhammed, kariyerinin zirve dönemini yaşamak üzere Medine'ye geri döndü. Nüfuzunu bütün Arabistan'a yaymak için, Mekkeli tüccarın sermayesi ile ideolojik ve kurumsal bir üst yapının harekete geçirdiği, yeterince büyük bir kuvveti biraraya getirme imkanına sahip oldu. Hz. Muhammed'e tabi olduklarını arz etmek üzere göçebe kabilelerden ve şehirlerden gelen heyetlerin akını bunun delilidir⁽⁶⁶⁾. Hz. Muhammed, onların bey'atlarını kabul etti ve dini eğitimlerini gerçekleştirecek ve bir kısmı fakirler arasında dağıtılmak üzere Medine'ye gönderilen zekatı toplamak üzere görevliler atadı⁽⁶⁷⁾. Bu şekilde İslâm, Mekkeli tüccarın sermayesini civar bölgelere ulaştırmak üzere harekete geçirdi ve İslâm'ın bünyesindeki kurumlar, Medine ve Hicaz'ın geri kalan kısmına uygun miktarda bir serveti geri taşıdı.

Hz. Muhammed'in otoritesini daha kolay kabul eden bir bölge Yemen

(65) el-Bağdadi, el-Münemmak, ss. 532-533; el-Vâkıdî, el-Meğâzî, III, 944; Watt, Muhammad at Medina, ss. 348-353.

(66) İbn Hişâm, es-Sire, IV, 152, 158, 162, 165, 170, 172, 180; et-Taberî, Târih, III, 130, 233, 136, 138-139.

(67) Zekat toplamakla görevlendirilenler ile bunların gittikleri yerler ve kendilerine verilen talimatlar hakkında bkz. Ali b. Huseyn el-Ahmedi, Mekâtibu'r-Rasûl, Beyrut, Trs. , M. Hamidullah, Mecmûâtu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye, Beyrut, 1969.

idi. Hz. Muhammed bölgedeki farklı yerleri ve grupları temsil eden bir çok heyeti kabul etti ve Medine'ye gelmeyen çok sayıdaki kimselerle haberleşti. Hz. Muhammed, canları ve malları için teminat verdi ve onların sahip oldukları yüksek konumlarını genellikle korudu. Böylece Zü'l-Kelâ, Havseb Zü Süleym gibi liderler ile Şebve, Hamdan ve Hadramevt Kaysileri, Medine'de yükselen devletin müttefikleri oldular⁽⁶⁸⁾.

Önemli Yemenli kuvvetlerle bağlantılarına ilave olarak Hz. Muhammed, Güney Arabistan'da zengin bir ticaret ve üretim merkezi olan Necran ile bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma, yeni devlet tarafından takip edilen uzlaşma türünün ve Medine'nin daha sonraki siyasi ve ekonomik başarısı için taşıdığı değer en güzel bir örneğini teşkil etmiştir. Ayrıca, müslümanlar ile Arabistan dışında fethedilen bölgelerin sakinleri arasında gerçekleştirilen sayısız antlaşmalar için model teşkil etmiştir. Antlaşmanın önemli maddeleri şunlardır.⁽⁶⁹⁾

1. Necran sakinleri ve civarındaki bölge, civâr altına alınmış ve sakinleri Hz. Peygamber'in zimmî'si olmuştur. Can ve mal güvenlikleri garanti edilmiştir.

2. Hiç bir piskopos veya rahip görevinden alınmayacaktır.

3. Necran sakinleri Uşr ödemek zorunda değildir. 2000 hille tutarında bir vergi ödemeleri gerekmektedir. Bir hille, 31 gr gümüşe eşitti. 1000 hille Recep ayında, diğeri de Safer ayında ödenecekti.

4. Bu vergiden kalkan, semer veya diğeri taşınabilir mallar şeklinde ödedikleri miktar, hilleye göre hesaplanacaktır.

5. Necran sakinleri, Hz. Muhammed'in heyetlerini en az 20 gün misafir etmek zorundadır.

6. Necran'ın, Yemen'deki herhangi bir karışıklık durumunda müslümanlara 30 kalkan, 30 kısırak ve 30 deve ödünç vermeleri gerekmektedir. Bu borç teminat altına alınmış olup, kaybolan herhangi bir şeyin bedeli ödenecektir.

7. Necran sakinleri tefecilik yapmayacaktır.

Daha sonraki antlaşmalar, vergilerin ödenmesi karşılığında benzer husus ve menfaatları, başlıca da can ve mal güvenliğini yansıtmaktadır.

Necran antlaşmasının Medine'nin ekonomik ve siyasi başarısı açısından taşıdığı önemin kendiliğinden ortaya çıkması gerekiyordu. Hz. Muhammed'in mahalli liderleri isteyerek yerlerinde bırakması, yeni müttefikler edinilmesini kolaylaştırdı ve tüccarın menfaatlarının birleşmesine katkıda bulundu. Bu antlaşma ve Yemen'deki çeşitli yerlerle yapılan muahedeler, Hz. Muhammed'e,

(68) İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 174; el-Ahmedî, Mekâtib, ss. 117-187.

(69) Antlaşmanın tam metni ve hakkında tafsilatlı kaynaklar, Hamidullah, el-Vesâik, ss. 140-142, 144-145, 153-158 de bulunabilir.

zekat toplamak ve dini eğitimi yerine getirmek üzere Yemen'deki farklı yerlere birçok görevli gönderme fırsatını verdi. San'a valisi olan ve Yemen'de vergi toplamakla görevlendirilen Muaz b. Cebel bunlardan birisidir. Muaz, Yemenli liderlere vergiyi daha ziyade elbise veya kumaş şeklinde almak istediğini söylemiştir. Zira kendisinin izahına göre, bunu vergilendirmek daha kolaydı (yani daha bol miktarda bulunmaktaydı) ve Medine'deki alıcılar için daha fazla yararlı olacaktı. Devletin, tüccarın çıkarı ile ilgilenmekte olduğunu işte bu durum açıklamaktadır. Muaz b. Cebel'in, vergiyi ticaret amacıyla kullanan ilk kimse olduğu söylenir. Elbise tüccarı olarak o kadar başarılı olmuştur ki, Hz. Ömer'in büyük öfkesini üzerine çekmiştir⁽⁷⁰⁾.

Hz. Muhammed, Arabistan'ın diğer bölgelerinde de benzer desteği elde etmiştir. Uman'da Benû Cülendâ, Abbâd ve Ceyfer üzerinde başarı sağlayabilmiştir. Ayrıca Demâ ve Debâ şehirleri üzerinde de başarılı olmuştur. Bu bölgedeki temsilcisi, aynı zamanda vergi toplama işini de denetleyen Amr b. el-Âs idi⁽⁷¹⁾. Hz. Muhammed'in Bahreyn'deki valisi ve aynı zamanda vergi toplamakla da sorumlu olan el-Münzir b. Sâvâ, o bölgenin hükümdarıydı. el-Münzir, topladığı vergileri bölgenin önemli bir kabilesi olan Abdu'l-Kays ismindeki müslüman kabileden zekat toplamakla görevli olan el-Alâ b. Imâd el-Hadramî'ye teslim etmiştir⁽⁷²⁾.

Merkezi Yemâme olan Orta Arabistan, isteyerek Hz. Muhammed'e tabi olmayı arzu eden tek önemli bölgeydi. Hz. Muhammed'i kabul eden çok kimse olmasına rağmen Mesleme (daha sonra yalancı peygamber Müseylime), Hz. Muhammed ile Medine'ye karşı bir hareketin liderliğini yapabilmiştir. Mesleme, hareketini daha önce denenmiş olan bir model, (yalancı) peygamberlik üzerine bina etmiştir. Arabistan'ın diğer bölgelerinin yaptığı gibi boyun eğip itaat etmeleri istendiği zaman Benû Hanife, "bizden bir peygamber, sizden bir peygamber" diyerek otoriteyi paylaşmak istemiştir⁽⁷³⁾. Hz. Muhammed diğer yerlerde elde ettiği benzer sonuçlarla Orta Arabistan'ı nüfûzu altına alamamıştır. Arabistan'ın diğer kısımlarında da, boyun eğmemek için direnen diğer göçebe birlikleri vardı.

Bu bölüme son verirken, şu noktalara işaret edilmesi gerekir. Mekke'de sermaye toplanıp, Mekke'nin sosyal yapısının maddi temeli değiştiğçe, kabile esasına dayalı kurumsal yapı artık hızla değişen şartları destekleyemez hale

(70) İbn Abdi'l-Ber, el-İstiâb, IV, 1404-1405.

(71) el-Ahmedi, Mekâtib, s. 147; Hamidullah, el-Vesâik, ss. 121, 128, 129, 130.

(72) Hamidullah, el-Vesâik, ss. 112, 114, 115, 116, 117, 119, 126.

(73) Aynı eser, ss. 123, 124; İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 183.

gelmiştir. Böylece, Kureyş'in ideolojisinin bir kısmını meydana getiren, kendi kendine işleyen mevcut müesseseler ve bunlarla ilgili uygulamalar da başka bir şekil almaya başlamıştır.

Önemli bir değişme, sosyal bir birim olarak kabilenin çöküşüydü. Bu, kabile liderlerinin otoritesindeki düşüşü de beraberinde getirmişti. Kabileye dayalı kurumlar, gelişmekte olan bağımsız nüfusun ihtiyaçlarını artık karşılamıyordu. Bu sadece zengin ile fakir arasındaki uçurumu daha da belirgin bir hale getirmekle kalmamış, ayrıca zenginlerin sosyal temelini de daraltmıştı. Öyle ki bu durum, zenginleri, sosyal şiddetin tehditleriyle karşı karşıya getirmişti.

Bu durumu düzeltmek için Hz. Muhammed, tek ve ebedi otorite olan Tek İlah inancını (Monoteizm) sunmuştur. Ayrıca Ümmeti, ilave sosyal bir birim, kabileden daha çok genişlemeye elverişli esnek ve uzun ömürlü bir yapı olarak takdim etmiştir. Bu durum tüccarın ve zenginlerin sosyal temellerini genişletmiş ve bu şekilde de konum ve servetlerini daha güvenli hale getirmişti. Bağımlı nüfusun sayısını da azaltmıştı. Bu durum da, beşte bir hisse (Beytülmal'in kaynağı) bir takım maddi yükümlülükleri karşılamak üzere tesis edildiği için, tüccarı bazı belirli maddi sorumluluklardan kurtarmıştı.

Mekke'de İslâm'ı bir kaç yıl tebliğ ettikten sonra Hz. Muhammed, buradan ayrılarak daha çabuk taraftar toplamaya başladığı Medine'de faaliyete geçmiştir. Mekkeliler Hz. Muhammed'e, özellikle otoritesi konusunda muhalefet etmişlerdir. Hz. Muhammed'in Medine'deki zamanının büyük bir kısmı, Kureyş'e meydan okumak ve ticari seferlerini kontrol altına almak üzere yeni bir sosyal, ekonomik ve siyasal yapıyı düzenlemekle geçmiştir. Sekiz yıllık bir dönem içinde Hz. Muhammed, Mekke'nin ilişkilerine engel olmayı, ilk ve önde gelen muhalifinin ekonomik ve siyasal gücünü azaltmayı başarmıştır. Mekkelileri, siyasi ve ekonomik açılardan yaşamlarının, ancak Hz. Muhammed'in otoritesini kabul ve İslâm'ın bünyesine katılmalarıyla mümkün olabilecek bir noktaya getirmiştir. Mekke'li tüccar İslâm'ı kabul ettiklerinde, sermayeleri harekete geçirilmiş ve onlar sayesinde daha fazla menfaat sağlanmıştır. Ayrıca daha ileri seviyede İslâm'ın yayılmasının maddi kaynağı ile gerekli alet ve silahları sağlamak, organize ve idarecilik konusundaki tecrübeleri nedeniyle tüccara güven duyulmuştur. İslâm, hemen bir dini inanç ve ibadetler manzumesi takdim etmekle kalmamıştır. Bunun yanı sıra, geniş oranda Mekke'li tüccar tarafından idare edilen ve müslümanların sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmesine imkan tanıyan ideolojik ve kurumsal bir yapı da sunmuştur. Bundan başka Ümmet ve İlahi Otorite kurumlarıyla İslâm, Mekke'li tüccara sadece siyasi güç sağlamamış, aynı zamanda liderliklerini meşrulaştırmış ve kurumlaştırmıştır.